

**Նորիկ Էդիկի Շահնազարյան**

Հայցորդ

ՀԵՀ, Հանրային և միջազգային իրավունքի ամբիոն

ՀՀ ՊՆ Ռազմագիտակրթական քաղաքականության վարչություն

ԵՀՀ, «Իրավագիտություն և միջազգային հարաբերություններ» ինստիտուտ

shahnazaryannorik@gmail.com

**Ամփոփագիր**

Սույն հոդվածը նվիրված է ՀՀ Սահմանադրության անմիջական գործադրման հիմնախնդրի վերլուծությանը, որն ունի առանցքային նշանակություն իրավական պետության կայացման և մարդու ու քաղաքացու հիմնարար իրավունքների արդյունավետ պաշտպանության ապահովման տեսանկյունից: Թեմայի արդիականությունը պայմանավորված է նրանով, որ Սահմանադրությունը, լինելով բարձրագույն իրավաբանական ուժ ունեցող ակտ, պետք է գործի ոչ միայն որպես հոչակագրային փաստաթուղթ, այլև որպես անմիջականորեն կիրառելի իրավական հիմք՝ պետական մարմինների և դատարանների գործունեության մեջ: Սակայն իրավակիրառ պրակտիկայում հաճախ արձանագրվում են դժվարություններ՝ կապված սահմանադրական նորմերի ուղղակի կիրառման, դրանց մեկնաբանության և ոլորտային օրենսդրության հետ փոխհարաբերության հարցերի հետ, ինչը վկայում է հիմնախնդրի շարունակական գիտական մշակման անհրաժեշտության մասին:

Հոդվածի նպատակն է վերլուծել Սահմանադրության անմիջական գործադրման ինստիտուտի էությունը, սահմանները և կիրառման առանձնահատկությունները ՀՀ իրավական համակարգում: Այդ համատեքստում առաջադրվում են մի շարք խնդիրներ՝ պարզաբանել սահմանադրական նորմերի անմիջական կիրառելիության տեսական հիմքերը, անդրադառնալ դրանց գործնական իրացման որոշ ասպեկտներին, ինչպես նաև մատնանշել առկա մոտեցումների միջև հնարավոր տարբերությունները:

Արդյունքում առաջարկվում են մի շարք մոտեցումներ և լուծումներ՝ ուղղված սահմանադրական նորմերի իրական և արդյունավետ գործադրման ամրապնդմանը, ինչը կարևոր նախադրյալ է Հայաստանի Հանրապետությունում իրավական պետության զարգացման և սահմանադրականության մշակույթի զարգացման համար:

**Հիմնաբառեր:** Սահմանադրական իրավունք, իրավունքի նորմ, անմիջական գործադրություն, օրենսդրություն, սահմանադրական բարեփոխումներ, սահմանադրական

վերահսկողություն, սահմանադրական մշակույթ:

### **Ներածություն**

ՀՀ Սահմանադրության անմիջական գործադրման հիմնախնդիրը արդիական է իրավական պետության կայացման և մարդու իրավունքների արդյունավետ պաշտպանության համատեքստում: Սահմանադրությունը, որպես բարձրագույն իրավաբանական ուժ ունեցող ակտ, պետք է ոչ միայն ձևականորեն ամրագրի հիմնարար իրավունքներն ու սկզբունքները, այլև ապահովի դրանց անմիջական կիրառելիությունը իրավակիրառ պրակտիկայում: Սակայն գործնականում հաճախ առաջանում են խնդիրներ՝ կապված սահմանադրական նորմերի մեկնաբանության, դրանց կիրառման սահմանների, ինչպես նաև օրենքների և ենթաօրենսդրական ակտերի հետ փոխհարաբերության հետ:

ՀՀ Սահմանադրության անմիջական գործադրման հիմնախնդիրն ունի տեսական և զգալի գործնական-կիրառական նշանակություն:

Իրավաբանական գրականության մեջ այս հարցում մոտեցումները տարբեր են [Баглай]:

Իրավունքի արդյունավետությունն ամենից առաջ դրսևորվում է նրանում, որ հասարակության իրավական պահանջները բավարարում են առավել լրիվությամբ, երբ նրա նորմերը և սկզբունքները կենսագործվում են, և օրենսդիրը հասնում է իր նպատակին: Անբավարար է լավ սահմանադրություն ունենալը, անհրաժեշտ է նաև պայմաններ ստեղծել, որպեսզի այն մոռացության չմատնվի, որ այն դառնա հասարակական զարգացման իրական և արդյունավետ նորմատիվ իրավական կարգավորիչ:

Ինչպես հայտնի է, իրավական նորմերի գործողությունը հավասարազոր է դրանց գոյությանը որպես օրենսդրի կողմից սահմանված վարքաձևի ստանդարտների [Тупле, 100]: Այդպիսի ընկալումը կարելի է տարածել նաև սահմանադրության վրա, ընդ որում նկատի ունենալով, որ օրենքի ձևական գործողությունը դա նրա իրականացման պայմանն ու պահն են, սոցիալական պրակտիկայի մեջ սահմանադրական որոշումների ինտեգրումը, քաղաքացիների կողմից նրանց ի ծնե պատկանող ու սահմանադրության մեջ ամրագրված իրավունքների ու ազատությունների իրագործումը:

Այլ կերպ ասած՝ իրավական նորմերի գործողությունը, այդ թվում նաև սահմանադրության նորմերի, ավանդորեն նույնացվում է նրանց որպես օրենսդրի կողմից սահմանված վարքաձևի ստանդարտների գոյության հետ: Դա, ինչպես գրում է Յու. Ա. Տիխոմիրովը, «Հասարակական պրակտիկայի հետ շփումից ազդակներ ստացող օրենսդրական կարգավորիչի գործառնության գործընթաց է» [Тихомиров, Теория закона, 222]: Այս տեսանկյունից հազիվ թե կարելի է համաձայնել այն կարծիքի հետ, որ սահմանադրությունը կարծես թե «ապամոնտաժվում» է ըստ իրավաբանական գիտության ճյուղերի: Նման մոտեցումը, որը թեև բացատրելի է «գերատեսչական շահերի» տեսակետից, ակնհայտորեն սահմանափակում է սահմանադրական

## ԻՐԱՎԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ

կարգավորման նշանակությունն ու ծավալը:

Այն բնորոշում է սոցիալական գործընթացի կարևորագույն չափանիշները, նրանում օրենսդրական բարձրագույն մակարդակով ամրագրված է հասարակության մոդելը [Лучин, 15-36]:

Իր բարդ կառուցվածքով առանձնացող սահմանադրության գործողության մեխանիզմի համալիր ուսումնասիրման ընթացքում պետք է ամբողջությամբ օգտագործվեն ինչպես ավանդական մոտեցումները (սահմանադրական իրավահարաբերությունների իրագործման ձևերը, եղանակները, այսինքն բուն իրավաբանական ապարատը), այնպես էլ կոնկրետ սոցիալական պրակտիկան, հասարակական գործընթացների վերլուծությունը, սոցիալական գործոնների հետազոտումը, որոնք էլ պայմանավորում են ինչպես սահմանադրության գործողությունն ընդհանրապես, այնպես էլ նրա առանձին ինստիտուտների և նորմերի գործողությունը մասնավորապես:

Կարծում ենք, չի կարելի թերագնահատել Սահմանադրության նախաբանի նշանակությունը նաև նրա բովանդակության համարժեք ընկալման և բացատրման համար: Նախաբանն ունի առաջին հերթին քաղաքական նշանակություն: Նրանում շարադրվում են որոշ ելակետային դրույթներ, որոնց վրա հիմնվում են Սահմանադրությունը և այն նպատակները, որոնք նա հետապնդում է:

ՀՀ Սահմանադրության նախաբանը կարևոր նշանակություն ունի ինչպես ամբողջ Սահմանադրության, այնպես էլ նրա առանձին հոդվածների բովանդակության և իմաստի ճիշտ ըմբռնման համար, քանի որ հենց նախաբանում են արձանագրված այն կարևորագույն հանգամանքները, որոնք հիմք են ծառայել Սահմանադրության ընդունման համար և որոնք կանխորոշել են նրա բովանդակությունը: ՀՀ Սահմանադրության նախաբանում հռչակվում են հայ ժողովրդի հիմնական ձգտումները և նրա բարոյական իդեալները [Այվազյան և այլք, 25-36]:

Նախաբանում արտահայտված են հայոց պետականության իրավահաջորդականությունը, ինչպես նաև հարգանքը հանդեպ պատմական անցյալի մի ժողովրդի, որի նախորդ սերունդները փոխանցել են մեզ սերն ու հարգանքը հայրենիքի, բարու և արդարության հանդեպ:

ՀՀ Սահմանադրության նախաբանում իրենց արտացոլում են գտել հայրենիքի ներկայում ու անցյալում ժողովրդի վճռորոշ դերը, նրա իշխանության հիմնադիր բնույթը, որը պարտադիր է նրանով սահմանվող բոլոր իշխանությունների համար, ինչպես նաև ժողովրդի գերիշխող տեղը սահմանադրական-իրավական հարաբերությունների սուբյեկտների ամբողջ համակարգում:

ՀՀ Սահմանադրության նախաբանում նշվում են այն արժեքները, որոնք գերիշխող դեր են խաղում հասարակական արժեքների ամբողջ հիերարխիայում և միաժամանակ այն նպատակները, որոնք հետապնդում է Սահմանադրությունը: Սահմանադրության այս արժեքների ու նպատակների համակարգում է գտնվում մարդու իրավունքների և ազատությունների, քաղաքացիական խաղաղության և համերաշխության հաստատումը, ինքնիշխան պետականության վերածնունդը և նրա ժողովրդավարական հիմքի

անսասանությունը:

ՀՀ Սահմանադրության համապատասխանությունը հասարակության վիճակին և նրա զարգացման միտումներին (դա վերաբերում է նաև իրավունքին ընդհանրապես) պայմանավորում է նրա ունակությունն ապահովել նպատակաուղղված սոցիալական փոփոխություններ: Հայտնի չափով հենց դրանով է որոշվում Սահմանադրության իրագործման վրա սոցիալական գործոնների ներազդման բնույթը:

ՀՀ Սահմանադրության գործունակության գլխավոր պայմաններից մեկը նրա նորմերի համապատասխանությունն է կարգավորվող հարաբերությունների զարգացման օրինաչափություններին: ՀՀ Սահմանադրության, որպես հասարակական հարաբերությունների հատուկ կարգավորիչի, բովանդակության սոցիալական և նորմատիվ-իրավական նշանակությունը նրա այնպիսի մի սկզբունքում, ինչպիսին է իրականությունը, այսինքն՝ հիմնական օրենքի նորմերի համապատասխանությունը երկրում փաստացի հասարակական հարաբերություններին:

Իրականությունը ենթադրում է իրավաբանական սահմանադրության համապատասխանությունը փաստականին, այսինքն՝ այն հասարակական հարաբերություններին, որոնք ձևավորվել են դասակարգերի, ազգերի, ժողովրդի և պետության միջև իշխանության, ինքնիշխանության, անձի ազատության վերաբերյալ, որոնք կազմում են դասակարգերի (ազգի) սոցիալական իշխանությունը որպես իրենց պետական իշխանության վերափոխման հասարակական մեխանիզմը և որոնք իրենց ամբողջ համալիրով կազմում են փաստական սահմանադրական կարգը:

ՀՀ Սահմանադրության իրականությունը կարևորագույն գործոն է, որը բնորոշում է ինչպես նրա փոփոխման, այնպես էլ նոր սահմանադրության ընդունման նպատակահարմարությունն ու անհրաժեշտությունը: Սահմանադրությունը հասարակության պետական-իրավական զարգացման մշտական գործոն է: Գործողությունը, ըստ էության, սահմանադրության բոլոր հատկությունների ու որակների արտահայտությունն է, որն արտացոլում է սոցիալական սուբյեկտների վարքի վրա ներազդելու ունակությունը: Սահմանադրության «գործողություն» հասկացության իմաստներից մեկը կազմում է նրա իրագործման հնարավորությունների բնութագրումը: Գործողությունը ոչ միշտ է իրավունքի իրագործում, սակայն ամեն դեպքում այն իրավաբանական հնարավորություն է ստեղծում այդպիսի իրագործման համար: «Իրավունքի գործողությունը ավելի լայն հասկացություն է, քան իրավական նորմերի իրագործումը: Իր հերթին, իրավական նորմերի իրագործումը իրավունքի գործողության ավելի բարձր աստիճանն է» [Керимов, 171]: Սահմանադրության գործողությունը վկայում է հասարակական հարաբերությունների վրա փաստացի ազդեցություն գործելու նրա պատրաստակամության մասին: Իսկ իրագործումը սկսվում է այն ժամանակ, երբ ՀՀ Սահմանադրության գործողությունից սկսում են օգտվել համապատասխան սուբյեկտները և երբ նրա կարգավորիչ ազդեցությունը գտնում է իր սուբյեկտին: Առանց այդպիսի «կապակցման» իրագործում դեռ

## ԻՐԱՎԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ

գոյություն չունի: Իրագործման մեջ է շարունակվում սահմանադրության գործողությունը, սակայն դա արդեն հատուկ գործողություն է, որը, կարելի է ասել, գտել է իր նյութականացումը: Իրագործումը, հետևապես, ներառում է սահմանադրության գործողության ոչ բոլոր ասպեկտները՝ այն սկսվում է դրա որոշակի փուլից և ձեռք է բերում առանձնահատուկ ձևեր:

«Իրագործում» հասկացությունը ընդգրկում է որոշակի գործընթաց, միջոցների և եղանակների մի համակարգ, որն ուղղված է գործող Սահմանադրության կենսագործմանը, նրանում նախատեսված սոցիալական նպատակների իրականացմանը:

ՀՀ Սահմանադրության իրագործումը մի գործունեություն է, որը համաձայնեցված է նրա մեջ արտահայտված կամքի հետ և հանդես է գալիս որպես որոշակի կոորդինատների համակարգում ծավալվող գործընթաց: Որպես վերջնական արդյունք իրագործումը նշանակում է համապատասխանություն որոշակի արարքներ կատարելու կամ դրանցից ձեռնպահ մնալու սահմանադրական նորմերի պահանջների և փաստորեն հետևած գործողությունների հանրագումարի միջև: Նման համապատասխանության դեպքում կարելի է ասել, որ սահմանադրական նպատակը հասու է դարձել:

Որպես գործընթաց իրագործումը իր օբյեկտիվ կողմից սահմանադրական նորմերով նախատեսված որոշակի գործողությունների կատարում է: Սուբյեկտիվ կողմից իրագործումը բնութագրվում է այլ նորմերով հրահանգված գործողությունների կատարման պահին սահմանադրական պահանջների հանդեպ սուբյեկտի վերաբերմունքով:

ՀՀ Սահմանադրական նորմերի իրագործումը դրանց հրահանգավորումների կենսագործումն է իրավունքի սուբյեկտների փաստական գործունեության մեջ, իրավաչափ վարքում, հասարակական պրակտիկայում դրանց պահանջների կատարումն է: Սահմանադրական նորմերում կուտակված են կենսակերպի սկզբունքները, իդեալները և ավանդույթները, ինչպես նաև դրա հաստատման համար անհրաժեշտ անձի սուբյեկտիվ իրավունքներն ու պարտականությունները: Իրագործման մեխանիզմը ենթադրում է նրա կարգավորվածության, կառուցվածքայնության (սուբյեկտներ, օբյեկտներ, դրանց միջև եղած կապերի բնույթ) և ներառում է բազմապիսի ընդհանուր-սոցիալական և իրավաբանական գործոններ, սահմանադրական նորմերի իրականացման ձևեր, եղանակներ, պայմաններ, երաշխիքներ համապատասխան ժողովրդավարական ընթացակարգերին, օրինականության և սոցիալական արդարության սկզբունքներին:

ՀՀ Սահմանադրական նորմերի գործողությունը դեռ չի նշանակում, որ դրանցում նախատեսված իրավունքներն ու պարտականությունները իրագործված են համապատասխան սուբյեկտների կողմից: Այս կապակցությամբ հազիվ թե կարելի է համաձայնել այն պնդման հետ, որ ստատուտային նորմերում ամրագրված իրավունքներն ու պարտականությունները իրագործված են համարվում սահմանադրության մեջ դրանց ամրագրման պահից և հենց այդ ամրագրման շնորհիվ: ՀՀ Սահմանադրության գործողությունը բացառում է նորմերի իրագործման մեխանիկական պահը: Իրագործումը միշտ ենթադրում է սուբյեկտների

## ԻՐԱՎԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ

սոցիալապես և իրավաբանորեն նշանակալից վարք, սոցիալական որոշակի արդյունքների հասնելուն ուղղված նրանց պոզիտիվ գործունեություն: Աքսիոլոգիական առումով իրագործումը իրենից ներկայացնում է սահմանադրական շահերի և պահանջմունքների բավարարում իրավունքի սուբյեկտների իրավաչափ գործունեությամբ: Լ.Ա. Մորոզովայի կարծիքով, սահմանադրական նորմերի իրագործումը սահմանադրության գործողության ձևերից մեկն է, որն անմիջականորեն և սերտորեն կապված է այդ գործունեության բուն իրավաբանական մեխանիզմի հետ և կազմում է նրա անքակտելի կառուցվածքային մասը [Морозова, 99]: Այս եզրակացությունն արդարացի է սահմանադրական նորմերի իրագործման մեջ «ընդհանուր-սոցիալականի» և «իրավաբանականի» միասնականության ճանաչման պայմանով, քանի որ մաքուր տեսքով առանձնացնել իրավական մեխանիզմը հնարավոր է միայն տեսական մակարդակով:

Անշուշտ, ՀՀ սահմանադրության «գործողությունը» և «իրագործումը» մեկուսացված չեն միմյանցից և առավել ևս հակադրված չեն իրար: Դրանք միևնույն երևույթի տարբեր եզրերի, տարբեր բնութագրումներն են:

Անհրաժեշտ ենք համարում ուշադրություն դարձնել մեկ ոչ ճիշտ կանխադրույթի վրա, համաձայն որի սահմանադրության նորմերը իրագործվում են միայն այնքանով, որքանով նրանք կոնկրետացված են ճյուղային օրենսդրության մեջ: Իսկապես, սահմանադրության նպատակների մեջ չի մտնում հասարակական հարաբերությունների մանրագնին կարգավորումը, այն իրենից ներկայացնում է հասարակության կազմակերպման և նրա կառույցների փոխգործության առավել կամ նվազ չափով կատարյալ մոդել, նախանշում է մարդու իրավական կարգավիճակը այդ հասարակության մեջ:

Այս հիմնավորմամբ, սակայն չի կարելի եզրակացնել, որ սահմանադրությունը միմիայն ընդհանուր սկզբունքների շարադրանք է ու չի պարունակում սահմանադրական-իրավական հարաբերությունների սուբյեկտների կոնկրետ իրավունքներ ու պարտականություններ: Բուն այդ տեսակետն էլ, թերևս պայմանավորված է նրանով, որ առաջներում չենք ունեցել սահմանադրական նորմերի կիրառման ձևավորված և բավականաչափ տարածված պրակտիկա:

Վերն ասվածն ամենևին չի ժխտում ՀՀ հիմնական օրենքի նորմերի կոնկրետացման հնարավորությունը: Ընդհակառակը՝ ինքը Սահմանադրությունը նախատեսում է մի շարք օրենքների ընդունում ի լրումն սահմանադրական հիմնադրույթների: ՀՀ Սահմանադրության մեջ պարունակվում են բավականին հղումներ ու օրենքների հիշատակումներ: Դա սահմանադրական կարգավորման արդյունավետության բարձրացման կարևոր պայման է: Առանց ընթացիկ օրենսդրության մեջ սահմանադրական նորմերի կոնկրետացման, առանց պրոցեսուալ ձևերի, որոնց շրջանակներում պետք է կատարվի ՀՀ Սահմանադրության դրույթների իրագործումը, այդ նորմերը կարող են դառնալ անարդյունավետ կամ ընդհանրապես անիրագործելի: Հենց Սահմանադրության անբավարար իրավական

## ԻՐԱՎԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ

պաշտպանությունն է պատճառ դառնում երբեմն պատշաճ իրավաբանական գնահատում չստացող սահմանադրության բազում խախտումների:

Դրա հետ մեկտեղ անհրաժեշտ է հաշվի առնել սահմանադրական կարգավորման և դրա մեթոդների առանձնահատկությունը, շնորհիվ որի այս կամ այն նորմերը ընդհանրապես չեն պահանջում հատուկ կոնկրետացում օրենսդրական ակտերի միջոցով: Ինչպես հայտնի է, իրավունքի ընդհանուր տեսության մեջ իրավական կարգավորման մեթոդների համակարգում տարբերակում են արգելքը, իշխանական հրամանը, լիազորումը, դիսպոզիտիվ և հանձնարարական մեթոդները: Ինչ վերաբերում է սահմանադրությանը, ապա սահմանադրական կարգավորման մեթոդների համակարգում արգելքների, իշխանական հրահանգների և այլնի հետ մեկտեղ օգտագործվում է նաև Հիմնական օրենքի հիմնադիր հատկանիշներով պայմանավորված հարաբերությունների (պետական մարմինների համակարգի, ազգային-պետական կառուցվածքի և այլն) ձևավորված կարգի փաստումը (հաստատումը): Համապատասխան սահմանադրական նորմերը սուբյեկտների վրա որևէ կոնկրետ պարտականություններ չեն դնում, սակայն հենց այդ պարտականություններից է բխում սահմանադրական (և ընդհանուր առմամբ իրավական) կարգավորումը [Чуркин, 60-63]:

ՀՀ Սահմանադրության մեջ ամրագրված նպատակների ու խնդիրների իրականացման գործիք հանդիսացող մյուս բոլոր մեթոդները բխում են այդ հարաբերությունների պահպանման, զարգացման ու կատարելագործման շահերից: Սահմանադրության հիման վրա հրապարակվող օրենսդրական ակտերը զարգացնում և հավելում են նրա դրույթները, օժտում են դրանց որոշակիությամբ, ինչը հատկապես կարևոր է իրավակիրառման գործընթացում, սակայն դա ամենևին չի զրկում սահմանադրությունը և նրա նորմերը ուղղակի գործողության բնույթից:

Ասվածը, սակայն, չի նշանակում սահմանադրական նորմերի անմիջական իրագործման թեզի բացարձակման: Իրավունքների, ազատությունների ու պարտականությունների մասին սահմանադրության նորմերի իրագործման այդ ձևի մասին ուժեղացված պատկերացումը կամա թե ակամա բերում է սահմանադրության և ընթացիկ օրենսդրության միջև անքակտելի կապի անտեսմանը և կարող է թյուրիմացություն մտցնել իրավաբանական պրակտիկայի մեջ:

ՀՀ Սահմանադրությունը սկսում է գործել նրա գործողության մեջ մտցնելու հայտարարության պահից և հենց այդ պահից են նրա պահանջներն ու դրույթները պարտադիր դառնում իրավունքի բոլոր սուբյեկտների համար: Այն ընդգրկում է պետության ամբողջ տարածքը, այդ տարածքում գտնվող իրավաբանական ու ֆիզիկական անձանց, ինչպես նաև արտասահմանում գտնվող տվյալ պետության քաղաքացիների վրա: Դրանում է կայանում սահմանադրության գործողության ստատիկ կողմը: Սակայն Սահմանադրության գործողությունն ունի նաև դինամիկ կողմ:

Այդպիսի բնութագրման մեթոդաբանական հիմք են համարում սովորաբար բազիսի և վերնաշենքի հարաբերակցությունը, որտեղ որոշիչ դերը տրվում է տնտեսական բազիսին: Եվ իսկապես, հայտնի չէ որևէ հասարակություն, որը, օժտված լինելով քաղաքական մեծ

ազատությամբ, դրա հետ մեկտեղ տնտեսական գործունեության զգալի մասի կազմակերպման համար չօգտագործել ազատ շուկայի որևէ նմանակ: Ընդ այդմ կարևոր է հաշվի առնել, որ քաղաքական և իրավաբանական վերնաշենք, որի մասն է կազմում սահմանադրությունը, տնտեսական բազիսի հանդեպ պասիվ չէ, այլ խաղում է ակտիվ դեր:

ՀՀ Սահմանադրությունը հանդիսանում է մարդկանց գիտակցված գործունեության արգասիք և այդ առումով սուբյեկտիվ է: Դրա հետ մեկտեղ այն օբյեկտիվ է, քանի որ իդեալական առումով կոչված է ծառայել որպես սոցիալ- պատմական զարգացման հասարակության կողմից իմացված ու ճանաչված օրինաչափությունների օրենսդրական ամրագրման միջոց: Այն իրավունքի լեզվով թարգմանում է օբյեկտիվ օրենքների պահանջները, պարտադրում է դրանք որպես վարքագծի նորմեր իրավունքի բոլոր սուբյեկտներին, տալով նրանց իրավունքներ և դնելով պարտականություններ և ինչպես հասարակությանն ընդհանրապես, այնպես էլ քաղաքացիներին և նրանց միավորումներին ապահովելով զարգացման տվյալ փուլում առավելագույն հնարավոր ազատությունը: Այդ պատճառով սահմանադրության ու հասարակական պրակտիկայի միջև տարբերության հաղթահարումը, հիմնական օրենքում հասարակական զարգացման օբյեկտիվ պահանջմունքների համարժեք արտացոլումը և դրանով իսկ հասարակության ինքնակարգավորման մեխանիզմի իրավաբանական ձևակերպումը կարևոր պայման են սահմանադրական կարգի ամրապնդման, պետականության ինստիտուտների ժողովրդավարական ներուժի վերականգնման ու բազմապատկման համար: Եվ ընդհակառակը, այդպիսի տարբերության պահպանումը, պետության, նրա մարմինների և պաշտոնատար անձանց կամայականությունից մարդու և նրա իրավունքների պաշտպանության արդյունավետ համակարգի բացակայությունը ծնում է ժողովրդավարության գաղափարի հանդեպ թերահավատություն ու հիասթափություն և հող է ստեղծում ժողովրդավարական ինստիտուտների և հաստատությունների ամրապնդման համար:

ՀՀ Սահմանադրական դրույթների ուղղակի գործողությունն արտահայտվում է նաև այն բանում, որ դրանք հիմք են հաջորդող ողջ օրենսդրության համար, որի նորմերը պետք է լրիվ համապատասխանության մեջ գտնվեն հիմնական օրենքի հետ [Малеин, 33]:

Դրա հետ մեկտեղ, որոշ հեղինակներ նախազգուշացնում են Սահմանադրության ինչպես բացարձակացման, այնպես էլ միայն որպես ընթացիկ օրենսդրության իրավաբանական բազայի դերով սահմանափակման դեմ: Ինչպես մեկը, այնպես էլ մյուսը, վերցված առանձին-առանձին, սխալ են և միակողմանի, նշում է Ի. Ս. Սամոշչենկոն: Սահմանադրության մեջ չպետք է լինեն դրույթներ, որոնք չեն գործում անմիջականորեն, սակայն գործելով անմիջականորեն, դրանք բացահայտվում և կոնկրետացվում են ընթացիկ օրենսդրության մեջ, այսինքն օրենսդրության համար իրավաբանական հող են հանդիսանում այն բոլոր դեպքերում, երբ դա անհրաժեշտ է [Самощенко, 32]:

ՀՀ հիմնական օրենքն ամրագրում է ամենակարևոր, սկզբունքային դրույթները, որոնք, գործելով անմիջականորեն, միևնույն ժամանակ պարզաբանվում և կոնկրետացվում են այլ

## ԻՐԱՎԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ

իրավական ակտերում: Մարդու և քաղաքացու իրավունքներին ու ազատություններին, պետական մարմինների կազմակերպման և գործունեության ընդհանուր սկզբունքներին վերաբերող սահմանումները կրում են, ինչպես արդեն նշվել է, ընդհանուր-կարգավորիչ բնույթ, իսկ այդ մարմինների իրավասության ու գործունեության կարգը նախորոշող սահմանումները արդեն կոնկրետ կարգավորող գործողության նորմեր են:

Հասկանալի է, որ ՀՀ սահմանադրական նորմերի անմիջական գործողության և հնարավորության մեխանիզմները կրում են անհատական բնույթ: Սահմանադրության մի շարք հոդվածներ ցուցում են պարունակում օրենքների ընդունման անհրաժեշտության մասին, այդ օրենքներն էլ պետք է, մասնավորապես, որոշեն սահմանադրական նորմերի իրագործման կարգը: Սահմանադրական նորմերի զգալի մասն իրագործվում է այլ իրավական ակտերի հետ համատեղ:

Այս ամենն, անշուշտ, կարևոր նշանակություն ունի իրավակիրառողների համար, սակայն հիմքեր չի տալիս բաժանելու սահմանադրական գործողությունը անմիջականի և միջնորդավորվածի և առավել ևս դրանց հակադրելու՝ որպես սահմանադրական նորմերի իրագործման տարբեր ձևերի: «Բացահայտումը» և «կոնկրետացումը» կապվածություն ունեն անմիջական գործողության հետ, այսինքն հանդես են գալիս որպես սահմանադրական նորմերի իրագործումն ապահովող իրավական մեխանիզմ:

ՀՀ Սահմանադրական նորմերի ուղղակի, անմիջական գործողության ոլորտը ներառում է դրանց ինքնուրույն կիրառումը պետական և տեղական ինքնակառավարման մարմինների, պաշտոնատար անձանց կողմից: Եթե նույնիսկ սահմանադրական նորմերն իրագործվում են ընթացիկ օրենսդրության նորմերի հետ մեկտեղ, Սահմանադրության գործողությունը չի կորցնում իր անմիջական բնույթը: «Բոլոր սահմանադրական նորմերի անմիջական գործողությունը, գրում է Յու.Ա. Տիխոմիրովը, - առաջին հերթին նշանակում է որ դրանք բոլորն էլ ուժի մեջ են մտնում անմիջապես, քանի որ սահմանադրության համակարգում յուրաքանչյուր նորմ գործում է որպես նրա տարր: Եվ երկրորդ, չկա առանձին նորմի կատարման ժամանակավոր դադարեցման կամ հետաձգման որևէ ընդհանուր կանոն կամ կարգ» [Тихомиров, Конституционные правоотношения]:

Ըստ Յու. Ի. Գրեվցովի կարծիքի՝ «սահմանադրական նորմի ուղղակի գործողության (այդպիսի գործողության չափանիշ) առաջին և թերևս ամենահիմնական հատկանիշն է հանդիսանում նրա իրական և ուղղակի կիրառումը ընդհանուր դատարանների կողմից, իսկ եթե ընդհանուր դատարանները չեն կարող ճանաչել կամ պաշտպանել սահմանադրական նորմում ամրագրված սուբյեկտիվ իրավունքը, հիմնվելով միայն այդ նորմի տեքստի վրա, ապա, հետևաբար, բավարար հիմքեր չկան դիտել այդպիսի սահմանադրական նորմը որպես ուղղակի գործողություն ունեցող» [Гревцов]:

Մեր կարծիքով, չի կարելի տարաբաժանել սահմանադրական նորմերն ուղղակի և միջնորդավորված նորմերի ըստ նրա, թե որ սուբյեկտն է դրանք կիրառում: Սխալ կլինի կապել

## ԻՐԱՎԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ

այս կամ այն սահմանադրական նորմերի ուղղակի գործողությունը դրանց իրագործմանը միայն ընդհանուր դատարանների մասնակցության հետ: Առաջինը՝ սահմանադրական նորմերի մեծ մասը ներքաշված չէ դրանց իրավակիրառման ոլորտ: Երկրորդ՝ շատ սուբյեկտներ (<< նախագահը, Խորհրդարանը, Վարչապետը, Կառավարությունը, Սահմանադրական դատարանը) անհատական-կոնկրետ գործերը լուծում են սահմանադրական նորմերի հիման վրա, որոնց անմիջական գործողությունը, իհարկե, չի կարելի մերժել [<< սահմանադրություն]:

<< Սահմանադրության անմիջական գործողությունը թույլ է տալիս քաղաքացուն պետությունից պահանջել Սահմանադրության տեքստի մեջ մտցված նորմից օգտվելու հնարավորություն, իսկ պետությունը պարտավոր է կատարել այդ պահանջը: Դրան համապատասխան պետությունը ներկայացնող իրավակիրառական մարմինը (դատարանը, դատախազությունը) իրավասու են իրագործել Սահմանադրության դրույթները, չսպասել որևէ կոնկրետացնող ակտի: Ընդ որում, իրավակիրառող մարմինը պատճառաբանում է իր որոշումը անմիջականորեն Սահմանադրության համապատասխան հոդվածով:

Ինչ խոսք, սահմանադրական նորմերը պահանջում են իրավաապահովման մեխանիզմ, որից զգալի չափով կախված է նրանց իրագործումը: Այդ պատճառով էլ սահմանադրության ուղղակի գործողության պայմաններում պետության, նրա բոլոր մարմինների ու պաշտոնատար անձանց պարտականությունները և պատասխանատվությունը էականորեն մեծանում են, առաջին հերթին սահմանադրական կարգի հիմքերի կարևորագույն դրույթներից մեկի իրական կենսագործման երաշխիքների ապահովման տեսակետից: Անհրաժեշտ է ապահովել սահմանադրության տառին և ոգուն միանգամայն համապատասխանող օրենսդրություն և վերացնել ենթաօրենսդրական ակտերում պարունակվող բազմաթիվ շեղումները սահմանադրական դրույթներից: Եթե սահմանադրությունը չի նախատեսում իր հրահանգավորումների իրագործման հատուկ կարգի սահմանման անհրաժեշտություն, ապա ընթացիկ օրենսդրությամբ և, առավել ևս, գերատեսչական ակտերով նախատեսված ցանկացած սահմանափակում պետք է դիտվի որպես անիրավաչափ: Այսպիսով, պրակտիկայի շահերից չի բխում սահմանադրական նորմերի իրագործումը ուղղակի կախվածության մեջ դնել այն բանից, արդյոք ընդունված են դրանք մանրամասնող և կոնկրետացնող նորմեր: Չի կարելի հակասության մեջ մտնել հիմնական օրենքի իրականության սկզբունքի հետ, անհրաժեշտ է բարձրացնել նրա հեղինակությունը իրավակիրառ գործունեության մեջ:

Ինչ վերաբերում է Սահմանադրության գործողության դինամիկ առումին, ապա այն << Սահմանադրությունում նշվում է. «անմիջական գործող իրավունք» հասկացությամբ (հոդվ. 3, կետ 3):

Այսպիսով, ցանկացած սահմանադրական նորմ, անկախ սահմանադրության մեջ իր գրաված տեղից և իրականացվող գործառույթներից, ինչպես նաև հետապնդվող նպատակներից, հանդիսանում է ուղղակի գործողության իրավական նորմ: Սահմանադրությունը օրենսդրության մաս է, և դա հենց այն մասն է, որն ուղղակի կարգավորիչ

## ԻՐԱՎԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ

ազդեցություն է գործում հասարակական հարաբերությունների վրա:

Այլ կերպ ասած՝ ՀՀ սահմանադրական նորմերի գործողության տակ հասկացվում է սահմանադրության հասարակական հարաբերությունների վրա կարգավորիչ բուն ազդեցությունը: Այն կարող է իրականացվել անմիջականորեն՝ միմիայն սահմանադրական միջոցներով կամ էլ համատեղ այլ իրավական նորմերի հետ, որոնք տվյալ դեպքում գլխավորապես նշում են Հիմնական օրենքի նորմերի իրականացման ընթացակարգը: Սահմանադրական նորմերի գործողությունը կարող է լինել նաև միջնորդավորված այլ օրենսդրական ակտերում դրանց նախապես կոնկրետացումից հետո: Բնականաբար, սահմանադրության գործողությունը չի սահմանափակվում միայն կարգավորմամբ: Այն շատ ավելի լայն է, ներառում է հասարակական հարաբերությունների վրա ներազդման և այլ ձևեր, օրինակ ինֆորմատիվ, արժեքա-կողմնորոշիչ, սակայն դիմամիկայում, սահմանադրական նորմերի իրագործման ընթացքում դիտվող սահմանադրական կարգավորումն է կազմում հիմնական օրենքի անմիջական գործողության կորիզը: Այդուհանդերձ, ինչպես արդեն նշվել է, որոշ դեպքերում հասարակական հարաբերությունների կարգավորման համար բավական է զուտ սահմանադրական նորմը, մեկ այլ դեպքերում սահմանադրական նորմը պահանջում է կոնկրետացում:

Այս կապակցությամբ հնարավոր է ու անհրաժեշտ ՀՀ սահմանադրության անմիջական և միջնորդացված գործողության տարանջատումը: Այդպիսի տարանջատման հիմքում ընկած են սահմանադրական իրավահարաբերությունների կարգավորման տարբեր մակարդակներ, երբ որպես այդ իրավահարաբերությունների սուբյեկտներ հանդես են գալիս պետություններ, պետական ու հասարակական մարմիններ ու կազմակերպություններ, տեղական ինքնակառավարման մարմիններ, պաշտոնատար անձինք կամ քաղաքացիներ և այլն: Եվ եթե ավելի բարձր մակարդակներում սահմանադրական կարգավորման համար, որպես կանոն, բավականացնում են սահմանադրական նորմերը, ապա այլ մակարդակներում, երբ սահմանադրական իրավահարաբերություններում մասնակցում են մարդիկ, առավել հաճախ պահանջվում է ձևական որոշակիության շատ ավելի մեծ կոնկրետություն նրանց իրավունքներն ու պարտականությունները որոշելու համար: Պետությունն ապահովում է վարչական, քաղաքացիական, քրեական և իրավունքի այդ ճյուղերի նորմերի շնորհիվ: Վերջին դեպքում սահմանադրական նորմերը, կոնկրետացված լինելով իրավունքի համապատասխան ճյուղերի նորմերում, գործում են միջնորդավորված ձևով:

Տարբեր եղանակներով արտահայտված սահմանադրական նորմերի անմիջական գործողությունը բնորոշ է իրավակիրառ բոլոր տեսակներին, այդ թվում կատարմանը (պահպանմանը), օգտագործմանը, կիրառմանը: Այն իրականացվում է հենց սահմանադրական, այլ ոչ վարչական, քրեական, քաղաքացիական իրավահարաբերությունների շրջանակներում:

Այդ պատճառով, ՀՀ սահմանադրության իրագործումը որոշ առումներով յուրահատուկ է: Սահմանադրության անկրկնելիությունը օժտում է նրա գործողության մեխանիզմը

## ԻՐԱՎԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ

առանձնահատուկ գծերով, որոնք էլ ավելի են շեշտվում և սրբագրվում սոցիալական միջավայրի կողմից: ՀՀ Սահմանադրության իրագործման առանձնահատկությունը իր հերթին հավելում է նրա առանձին դրույթների, ինստիտուտների իրագործման սեփական առանձնահատկություններով: Սահմանադրության իրագործումը միաջափ և միանշանակ սոցիալական երևույթ չէ: Նրանով նախատեսված նպատակները հասանելի են միայն երկարաժամկետ կտրվածքով և պահանջում է հասարակական բոլոր ուժերի և հնարավորությունների միաբանություն: Սահմանադրության շատ նորմերի իրագործումը կատարվում է տնտեսական, քաղաքական, սոցիալական և հոգևոր բնույթի պայմանների ստեղծմանը համապատասխան (օրինակ՝ անձի սոցիալական իրավունքները):

ՀՀ Սահմանադրական նորմերի ուղղակի գործողությունը կարևոր նշանակություն ունի իրավական կոլիզիաների (հակասությունների ընդհարման) դեպքերում: Հնարավոր են կոլիզիաներ Սահմանադրության և օրենքի միջև: Դրանք լուծվում են ՀՀ Սահմանադրության բարձրագույն ուժի իրավաբանական մասին դրույթին համապատասխան:

Այսպիսով, ՀՀ Սահմանադրական նորմերի անմիջական գործողությունը բնորոշ է պետական իշխանության գործողությունների բոլոր ձևերի համար օրենսդիր, գործադիր կատարողական, ինչպես նաև քաղաքացիների կողմից նրանց պատկանող իրավունքների, ազատությունների ու պարտականությունների իրականացման գործընթացին:

### ***Եզրակացություն***

Հետազոտության արդյունքում հանգեցինք այն եզրակացության, որ ՀՀ Սահմանադրության նորմերի անմիջական գործադրման խնդիրը շարունակում է մնալ իրավական մշակույթի և ինստիտուցիոնալ կայացման հարց:

Կարծում ենք, որ Սահմանադրական բարեփոխումների համատեքստում այս հիմնախնդիրը ստանում է առանձնահատուկ նշանակություն՝ բարեփոխումները պետք է ուղղված լինեն ոչ միայն նորմատիվ տեքստի կատարելագործմանը, այլև դրա իրական, անմիջական կյանքի կոչմանը: Առանց նորմերի արդյունավետ գործադրման՝ սահմանադրական ձևակերպումները կարող են մնալ դեկլարատիվ: Հետևաբար, բարեփոխումների առանցքում պետք է լինի «կիրառելիության ապահովման» սկզբունքը՝ որպես սահմանադրական պետության կայացման հիմնական չափանիշ:

Այս համատեքստում առաջարկում ենք մի քանի ուղղություն.

Առաջին՝ անհրաժեշտ է հստակեցնել Սահմանադրության այն դրույթների շրջանակը, որոնք ենթակա են անմիջական կիրառման:

Երկրորդ՝ կարևոր է զարգացնել Սահմանադրական դատարանի և ընդհանուր իրավասության դատարանների փոխգործակցությունը՝ ապահովելով սահմանադրական նորմերի միասնական մեկնաբանություն: Կարելի է դիտարկել նաև նախադեպային իրավունքի տարրերի ուժեղացումը, որպեսզի ձևավորվի կայուն և կանխատեսելի պրակտիկա:

## ԻՐԱՎԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ

Երրորդ՝ անհրաժեշտ է բարձրացնել իրավակիրառողների՝ դատավորների, փաստաբանների, պետական ծառայողների մասնագիտական պատրաստվածությունը՝ սահմանադրական իրավունքի ուղղությամբ, շեշտը դնելով հենց անմիջական կիրառման գործիքների վրա:

Վերջապես, կարևոր է ձևավորել իրավական մշակույթ, որտեղ Սահմանադրությունը ընկալվում է ոչ թե որպես վերացական փաստաթուղթ, այլ որպես յուրաքանչյուր օրվա իրավակարգավորման անմիջական աղբյուր: Միայն այս պարագայում սահմանադրական բարեփոխումները կարող են դառնալ իրական փոփոխությունների շարժիչ և նպաստել իրավական պետության ամրապնդմանը Հայաստանի Հանրապետությունում:

### ***Գրականության ցանկ***

1. ՀՀ Սահմանադրություն (2015թ.-ի խմբագրությամբ), Երևան, 2015,
2. Այվազյան Ն. Ա., Այվազյան, Վ. Ն., Դանիելյան Գ.Բ, Եղյան Ռ.Հ, Հայաստանի Հանրապետության սահմանադրական իրավունք: Դասագիրք իրավաբանական բուհերի համար, Եր. համալս. հրատ., 2003, էջ 25-36, 608 էջ,
3. Баглай М.В. Уважать и соблюдать Конституцию — главное условие правопорядка // Российский конституционализм: проблемы и решения (материалы международной конференции). – М., 1999. с. 55-64,
4. Тилле П. П. Время, пространство, закон. Действие советского закона во времени и пространстве /М. 1965, 203 с.
5. Тихомиров Ю. А. Теория закона / Москва: Наука, 1982, 257 с.,
6. Лучин В.О. Теоретические проблемы реализации конституционных норм /Автореферат дисс. докт. юрид. наук. – Москва. 1993, 83 с.,
7. Керимов Д. А. Философские проблемы права / М. 1972, 472 с.,
8. Морозова Л.А. Конституционное регулирование в СССР / М. 1985, 144 с.,
9. Чиркин В.Е. Конституционное право в Российской Федерации. М., 2001, 480 с.,
10. Малеин Н.С. Правонарушение: понятнее причины, ответственность. – М. 1985, 192 с.,
11. Самощенко И. С. Непосредственное действие Конституции // "Советское государство и право", 1981, №3, – 32. 26-35 с.,
12. Тихомиров Ю. А. Конституционные правоотношения. – В кн.: Теоретические основы Советской Конституции.-М., 1981, 133 с.,
13. Гревцов Ю. И. Прямое действие Конституции? // "Журнал российского права", 1998, № 6, 94-99.

THE ISSUES IN THE DIRECT APPLICATION OF THE CONSTITUTION OF  
THE REPUBLIC OF ARMENIA

**Norik Shahnazaryan**

*Researcher*

*EUA, Chair of Public and International Law*

*Ministry of Defense of the Republic of Armenia*

*YHU, Institute of Law & International Relations*

**Abstract**

This article is devoted to the analysis of the issue of the direct application of the Constitution of the Republic of Armenia, which is of key importance from the perspective of establishing a rule-of-law state and ensuring the effective protection of fundamental human and civil rights. The relevance of the topic stems from the fact that the Constitution, as an act of supreme legal force, must act not merely as a declaratory document, but also as a directly applicable legal basis within the activities of state bodies and courts. However, in law enforcement practice, difficulties frequently arise regarding the direct application of constitutional norms, their interpretation, and their relationship with sectoral legislation—highlighting the need for ongoing scholarly research into this issue.

The aim of the article is to analyze the essence, boundaries and peculiarities of application of the institution of the direct application of the Constitution in the legal system of the Republic of Armenia. In this context, a number of tasks are posed: to clarify the theoretical foundations of the direct applicability of constitutional norms, to address some aspects of their practical implementation, as well as to point out possible differences between existing approaches.

As a result, a number of approaches and solutions are proposed aimed at strengthening the real and effective implementation of constitutional norms, which is an important prerequisite for the development of a legal state and a culture of constitutionalism in the Republic of Armenia.

**Keywords:** Constitutional law, norm of reality, direct application, legislation, constitutional reforms, constitutional control, constitutional culture.

Ներկայացվել է՝ 15.04.2026թ.

Ուղարկվել է գրախոսման՝ 27.04.2026թ.